

(Gönderim Tarihi: 20 Ocak 2018 Kabul Tarihi: 12 Nisan 2018)

DOI NUMARASI: 10.31121/tader.375993

YAYIN TARİHİ: 20.04.2018

İMÂM ABDULHAMİD EL-FERÂHÎ VE “NİZÂMU’L-KUR’ÂN VE TE’VÎLU’L-FURKÂN Bİ’L-FURKÂN” ADLI TEFSİRİNDEKİ METODU¹

Yazan: Dr. Muhammed Yusuf eş-Şerbecî²

Çeviren: Hikmet KOÇYİĞİT³

Özet:

İmâm Abdulhamîd el-Ferâhî el-Hindî (1280 h./1349 h.) Kur’ân ilimleri ve Arapça konusunda seçkin olan âlimlerden biri kabul edilir. O, doğu’nun allâmesi ve İslâm tarihçisi Şiblî Nu’mânî (ö.1332 h.)’nin dayısının oğludur.

Allah kendisine rahmet eylesin, o, keskin zekâda, fazilet çokluğunda, ilim genişliğinde, yumuşak huylulukta, sağlam görüşlülükte, dünyaya karşı zahit davranmada ve Allah’ın rızasına râğbet etmede Allah’ın delillerinden bir delildi.

Ne yazık ki bu büyük şahsiyet, kitaplarının çokluğuna, değişik ilim dalları ve sanatlardaki - özellikle Kur’ânî çalışmalardaki- kırkı aşkın te’lifatına rağmen hâlâ İslâmî çevrelerde büyük ölçüde tanınmamaktadır. O, Kur’ân’ın bir kısmının bir kısmını tefsir ettiği görüşündedir. Dolayısıyla, kıssalardan ve müfessirlerin getirmiş oldukları süslü ve ilginç şeylerden uzak durmuştur. Tefsir alanındaki kitabını buna bağlı olarak te’lif etmiş ve “Nizâmu’l-Kur’ân ve Te’vîlu’l-Furkân bi’l-Furkân” ismini vermiştir.

Bildiğim kadarıyla, daha önce kimsenin yapmadığı böyle bir çalışmada onu tanıyacağız. Allah başarıya ulaştırandır.

¹ Bu makale orijinal haliyle, *el-İmâm Abdulhamîd el-Ferâhî ve Menhecuhu fi Tefsîrihi “Nizâmu’l-Kur’ân ve Tevîlu’l-Furkân bi’l-Furkân”*, Mecelletu Câmiâti Dımeşk li’l-Ulûmi’l-İktisâdiyye ve’l-Kur’âniyye, C.XX, s.459-487’de Arapça olarak yayımlanmıştır. Çeviri sırasında Türkçe ifade biçimine uyum sorununu azaltmak amacıyla az da olsa bazı tasarruflar yapılmıştır.(Çev.)

² Dımeşk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ve Ulûmu’l-Kur’ân Bölümü. 1960 yılında Dımeşk’te doğan müellif, Ürdün’deki Amman Ünivesitesi’nde Tefsir ve Kur’ân İlimleri alanında yüksek lisans yapmış, aynı alanda hicrî 1413 yılında Zeytuniyye Üniversitesi’nde ise doktorasını tamamlamıştır. Birleşik Arap Emirliklerinde ve Dımeşk Üniversitesi’nde Tefsir ve Kur’ân İlimleri sahasında dersler vermiştir. Fadl Hasan Abbâs, Vehbe ez-Zuhaylî, Mustafa Dîb el-Buğâ ve Mustafa Saîd el-Hın gibi âlimlerin öğrencisi olmuştur. Üç ay süren bir hastalıktan sonra 3 Mayıs 2016’da Salı günü vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: 1-*el-İmâm es-Suyûtî ve Cuhûduhu fi Ulûmi’l-Kur’ân* (Doktora Tezi); 2-*el-Kur’âniyyûn ve Sünnetu’n-Nebeviyye Muhammed Şehrûr Numüzenen*; 3-*İlmu’l-Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ân’il-Kerîm ve Eseruhu fi’l-Keşf an İ’câzi’l-Kur’ân*. (Çev.)

³ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hikmet0216@gmail.com, Bu makalenin varlığından beni haberdar eden ve çeviride önemli katkıları olan değerli arkadaşım Doç. Dr. Enes ERDİM’e çok teşekkür ederim.

Giriş

Her ne kadar hayattayken şansları yaver gitmese de Allah'ın ölümsüz kıldığı insanlar vardır. Allah, vefatlarından sonra onların şanını yüceltmiş ve makamlarını yükseltmiştir. İşte bu eşsiz, meşhur şahıslardan biri de Hint Allâmesi İmâm Abdulhamîd el-Ferâhî (ö.1349 h.)'dir.

O, keskin zekâlı, çok faziletli, ilmi geniş, yumuşak huylu, sağlam görüşlü, dünyada zühd içinde yaşayan, Allah'ın rızasını isteyen Allah'ın delillerinden bir delildi.

Değerli kardeşim Prof. Dr. Ahmed Hasan Ferhat on dört yıl önce, eşsiz zekâsına ve üretken aklına delalet eden, Arabî ve İslâmî ilimlerin bugününde ve geleceğinde kaçınılmaz açık bir etkisi bulunan kitaplarının ve te'lif eserlerinin çokluğuna rağmen, bu âlimin Arap ve İslâm âlemindeki kültürel ve ilmî çevrelerde halen tanınmamasından dolayı üzüntülerini ifade ettiler.ⁱ

Allah, Ferâhî'nin ölümünden yetmiş beş yıl sonra onun beklentilerini gerçekleştirdi. İşte onun kitapları gün yüzünü görmeye başladı ve sonuncusu 2002 yılında Dâru'l-Garbi'l-İslâmî'de bastırılan Müfredâtu'l-Kur'ân oldu. İşte, hicrî 14.asırdan günümüze kadar İslâmî ilimlere hizmet eden büyük âlimleri kapsamak için düzenlenen kongreler.ⁱⁱ Umulur ki bu çalışma Allâme Ferâhî'ye hakkını öder (ve onu bilinir hale getirir) ve tüm konferans ve seminerlerinde mutlaka Ferâhî'den söz eden ve ondan alıntılar yapan kıymetli kardeşim Prof. Dr. Ahmed Hasan Ferhat'ı da memnun eder.

Şöyle dersem mübalağa etmiş olmam: Bizi bu meşhur şahısla ilgili yazmaya yönelten şey, bu büyük İmâm hakkında ondan çokça şey duymuş olmamızdır. Araştırmayı yapısal olarak iki bölüm halinde yapmak uygundur:

Birinci bölüm: İmâm Ferâhî'yi, kişisel hayatını ve bilimsel yapıtlarını tanıtır.

İkinci bölüm: Tefsirdeki metodu. Çalışmada, kitapları arasından bu alandaki en önemli kitabını ele alacağım. O da kendisi için önemli bir emare niteliğindeki "Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vilu'l-Furkân bi'l-Furkân" adlı eseridir.

Allah'tan başarı, sağlam görüşlülük ve amelde doğruya ulaşma dileriz.

BİRİNCİ KONU: İMÂM EL-FERÂHÎ, HAYATI VE SÎRETİ

1. İsmi, Nesebi ve Doğumu: O, Abdulhamîd b. Abdulkerîm b. Kırbân Kanber b. Tâc Ali el-Ensârî, Hamîduddînⁱⁱⁱ Ebû Ahmed^{iv} el-Ferâhî'dir. el-Ferâhî, şimdilerde Hindistan'ın (U.P.) Uttar Pradeş vilayetine bağlı A'zamkere nahiyesi köylerinden Ferîhâ'ya yapılan bir nispettir

O, h.1280 senesinde Ferîhâ'da saygın bir ailede doğmuştur. O, kendisinden çokça istifade ettiği Hint Allâmesi, edebiyatçı, tarihçi Şeyh Şiblî Numanî'nin (ö. 1332 h.) dayısının oğludur.

2. Yetişi ve İlim Talebi: Ferâhî gençliğinden itibaren ilim tahsiline başladı. Daha küçükken Kur'ân'ı ezberledi. Sonra Fars dilini okuyarak onu mükemmel hale getirdi. Bu dille, meşhur şair Hakanî Şirvanî (ö.595 h.) ile yarışacak şiirler yazarak çok harika ve ilginç şeyler ortaya koydu. Daha sonra Arapça tahsiliyle meşgul oldu. Kendisine altı yıl bakan halasının oğlu Şeyh Şiblî Nu'mânî'nin himayesine girdi. Sarf, nahiv, lügat, edebiyat, mantık ve felsefesiyle bütün Arabî ilimlerini ondan aldı.

3. İlim Yolculukları: İlim talebiyle Hindistan ve Pakistan'daki çeşitli şehirlere yolculuk yaptı. O dönemde Hindistan'daki ilim şehri Leknev'e seyahat etti. Meşhur tâ'liklerin sahibi, fakih, muhaddis İmâm Şeyh Ebû'l-Hasenat el-Leknevî (ö.1304 h.)'nin halkasına katıldı. Sonra Lahor'a geçti. O çağdaki Arap dili İmâmı ve usta şairi Şeyh Edip Feyzu'l-Hasen es-Seharenfurî (ö.1304 h.)'den Arap edebiyatını aldı. Bu zat, Muallakat ve Hameseyi üç dilde şerh eden biri olup Lahor'da Ulûmu'ş-Şarkıyye/Doğu İlimleri Fakültesi'nde Arap dili profesörüydü. Ferâhî, Arap edebiyatında mahir bir hale geldi, şiir ve inşada emsallerini geçti.

Bütün cahiliye divanlarını okuyarak karışıklıkları çözdü ve istisnai durumları izah etti. Cahiliyye halkının minvali üzere kasideler söylüyor, Arap belagatçileri ve fasihlerinin kalıbı üzere risaleler yazıyordu.

Sonra yirmi yaşındayken İngiliz diline yöneldi. Aleykere'l-İslâmîyye Fakültesi'ne girdi. Birkaç sene sonra Allahâbâd Üniversitesi'nden lisans derecesinde mezun oldu. Çağdaş felsefede seçkin bir yer edindi. Bunu da -o gün Aleykere'l-İslâmîyye Fakültesi'nde hoca olan- Prof. Dr. Tomas Arnold'dan aldı. Dinî ve çağdaş ilimleri bir araya getirdi. Böylece denildiği gibi, *Mecmau'l-Bahreyn/İki denizin birleştiği yer* oldu. Arabî ve dinî ilimlerde âlim, İngilizce ve çağdaş ilimlerde seçkin

biriydi. Onda iki tür nitelik bir araya gelmişti: Birisi derin ilim sahibi âlimlerin muttakiliği, diğeri de olgun fazilet sahibi kişilerin münevverliği.

4. Ahlakı ve Menkıbeleri

Ferâhî şeyhi, hocası ve halasının oğlu Allâme Şiblî Nu'manî'nin ahlakından etkilenmiştir. Allâme Seyyid Süleymân en-Nedvî şeyhi Şiblî'nin biyografisini yazarken şöyle demiştir: "Dayısının oğlu, müfessirlerin İmâmı, âlim, salih ve müttaki Mevlânâ Hamîduddîn el-Ferâhî'ye ders vermiştir."^v

Ve yine onun hakkında şöyle demiştir: "Allah rahmet etsin O, keskin zekâlı, çok faziletli, ilmi geniş, yumuşak huylu, sağlam görüşlü, dünyada zühd içinde yaşayan, Allah'ın rızasını isteyen Allah'ın delillerinden bir delildi."^{vi}

Onun hakkında Şeyh Şiblî ise şöyle demiştir: "Kim Abdulhamîd ile oturursa onun kalbi dünyadan yüz çevirir."

Şeyh Nedvî'nin kendi şeyhi Şiblî hakkında söyledikleri şeyi biz de onun hakkında söyleyebiliriz: "O muhakkik araştırmacı, edib ve şair, kudretli kâtip ve yazar, hatip, konuşmacı, mütefekkir, ıslâhatçı ve tecrübeli bir siyasetçi, eğitimde uzman, bu asrın birçok gereksinim ve talepleri karşısında devrimciydi. O sanki çeşitli güzel, göz kamaştırıcı rengârenk çiçeklerin buketiydi."^{vii}

Dr. Takiyuddîn el-Hilâlî onu vefatından yedi sene önce ziyaret ettiğinde kendisi hakkında şöyle demiştir: "Bu büyük adam konuşmada son derece fasih, Hind âlimleri şöyle dursun Arap âlimleri arasında da nadir bir kişidir..."^{viii}

Özetle, cömertliği, tevazuu ve gönül zenginliğiyle birlikte dünyaya karşı olan verası ve zühdü, kanaatkâr olması, gösterişten kaçınması, kulluğunun güzelliği muasırlarının kendisi hakkında icma ettiği konu olmuştur.^{ix}

5. Görevleri ve Makamları:

Ferâhî, ilim talebindeki amacına ulaştıktan, havuzlarından su içtikten ve bahçelerinden beslendikten sonra Sind'in başkenti Karataşî'deki İslâm Medresesi'ne Arap İlimleri hocası olarak atandı. Orada iki yıl ders verdi, kitap yazdı, teliflerde bulundu, şiir yazdı ve okudu. Sonra miladî 1907 senesinde Aleykere'l-İslâmîyye Fakültesi'ne Arap dili hocası seçildi. O günlerde buradaki Arapça hocası, kendisine İbranice öğretme karşılığında Ferâhî'den Arapçayı tamamlayan meşhur Alman müsteşrik Yusuf Harvîz bulunmaktaydı.

Birkaç yıl sonra Allahâbâd Üniversitesi'ne Arap dili hocası tayin edildi. Burada, ülkenin hâkimlerinin ve valilerinin mezun olduğu Dâru'l-Ulûmi'l-Arabiyye'l-Emiriyye ve'n-Nizâmiyye'ye müdür olarak Haydarâbâdu'd-Düken'e intikal edinceye kadar senelerce kaldı.

Dinî ilimleri Arapça, çağdaş ilimleri Urduca eğitim veren bir üniversitenin kurulması için çalıştı. Bu üniversite *el-Câmiatu'l-Osmâniyye* diye isimlendirildi. Yaş bakımından üniversitelerin en yenisi olmasına rağmen düzen bakımından en şaşırtıcıydı. Ayrıca halasının oğlu Şiblî Nu'mânî'nin hatırasına kurulan yazarlar evinin kuruluşunda pay sahibi oldu. Burada müdürler kuruluna başkanlık etti. Kendisini onun gelişimine adadı. Öyle ki, bu kuruluş Hindistan'daki en büyük bilimsel akademiye dönüştü. Bu akademi, Hindistan'daki bilimsel akademileri bir benzerini yapmaktan aciz bırakacak ilmî kıymeti haiz eserler yayımlandı. Buradan Allâme Seyyid Süleymân en-Nedvî, Şeyh Ebû'l-Hasenât en-Nedvî, üstat Ziyâuddîn el-İslâhî benzeri çok sayıda kudretli âlimler çıktı. Bunların dışında da birçok kimse vardır.^x Bu akademinin kurulmasından yaklaşık seksen beş yıl geçmiş olmasına rağmen eğitim öğretim hizmeti alanında hala canlıdır.

Üstat Muhammed Ekrem en-Nedvî, Şeyh İkrâm'ın şu sözünü nakletmektedir: “Yazarlar Evi akademisi bugün İslâmî ilimlerin yayılmasında en önemli merkezdir.”^{xi}

Bundan sonra Ferâhî, işi bırakarak evine kapandı ve ilme yöneldi. Köyünün yakınında “Medresetu'l-Islâh” diye isimlendirilen Arapça olarak dinî eğitim veren bir medrese kurdu. En güzel bir üslup ve ideal bir yolla onun işlerine bakıyordu. Medresenin en büyük maksat ve hedefi Arapça öğretim metotlarını güzelleştirmek, yorucu ve kısır ders yükünü azaltmak, Kur'ân ilimlerini talep etmeye yoğunlaşmak, Kur'ân'ın manalarını, nazmını, hükümlerini ve hikmetlerini araştırmaktı. Ferâhî, boş vakitlerini telif ve tedvinle, Kur'ân'ı ve manalarını düşünmeyle ve etrafını çeviren öğrencilere ders vermeyle geçiriyordu.

6. Öğrencileri

Az önce İmâm Ferâhî'nin ömrünü eğitim ve öğretimle, medreselerin kurulup kontrol edilmesiyle geçirdiğini zikrettim. Dolayısıyla öğrencilerinin çok olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Onların çoğu parmakla gösterilen âlimlerdendir. Allâme es-Seyyid Nedvî onlardan biri olduğu halde şeyhi el-Ferâhî'nin biyografisini yazarken öğrencilerini zikretmemesi şaşırtıcıdır. Ancak Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, yapmış

olduğu Ferâhî'ye ait *Kitâbu'l-Müfredât*'ın tahkikinin girişinde Ferâhî'nin hayat hikâyesinden bahsederken şöyle der: "el-Ferâhî, Karataşî, Allahâbâd ve Haydarâbâd'ta ders vermiştir. Ders sınıflarında çok sayıda öğrenci ondan okumuştur. Daha sonra Nedvetu'l-Ulemâ, Haydarâbâd ve Medresetu'l-İslâh'ta dersler yapmıştır... Oraya gelenlerin çoğu, âlimler, araştırmacılar ve yüksek sınıflardaki ilim talebeleriydi.

Aşağıdakiler, el-Ferâhî'nin meclislerinde bulunup, ondan etkilenerak Kur'ân tefsiri ve diğer konulardaki konferanslarından ve derslerinden istifade eden kişilerdendir:

- 1- Dinî ve dünyevî riyaset sahibi Allâme Ebû'l-Kelâm Âzâd (ö. 1377 h.)
- 2- Allâme es-Seyyid Süleymân en-Nedvî (ö.1373 h.)
- 3- Şeyh Munâzir Ahsen el-Geylânî (ö.1357 h.)
- 4- Üstâz Abdullah el-İmâdî (ö.1366 h.)
- 5-Üstâz Abdulmâcid ed-Diryâbâdî (ö.1397)

Onun vefatından sonra kitaplarının ve telifatının neşrini ve Urduca'ya tercemesini üstlenen talebelerine gelince onlar, kendisinin iki arkadaşı: Şeyh Ahter Ahsen el-İslâhî (ö.1378 h) ve Şeyh Emîn Ahsen el-İslâhî (ö.1418 h)'dir. Bunlardan birincisi Arapça ve Kur'ân ilimlerinde keskin nazarlı, derin görüşlü biriydi. Salihlik, vera ve güzel üslupta şeyhine en fazla benzeyendi. İkincisine gelince, düzgün ifadeye sahip bir hatip, edebiyatçı bir yazardı. Şeyhinin kitaplarını harika bir üslupla Urduca'ya çeviren odur. Böylelikle Hint alt kıtasındaki araştırmacıların Ferâhî'nin fikirlerinden Kur'ân düşüncesinin semerelerinden faydalanmaları kolaylaşmıştır.^{xii}

7. Vefatı:

Allah rahmet etsin Ferâhî, h. 1349 senesi 19. Cemâdiye's-Sânî, miladî 11 Kasım 1930 tarihinde Mesûrâ beldesinde uygulanan bir ameliyatın hemen sonrasında, ecel gelinceye kadar bu iyilik ve amel hali üzerine kaldı. Buraya defnedildi. Şöyle diyen kişinin sözü doğrudur: "O, övülmüş olarak yaşadı, şehit olarak öldü." Allah ona rahmet eylesin.

Çok sayıda arkadaşı Arapça, Farsça ve Urduca kasidelerle onu övmüştür. Aşağıdakiler, öğrencisi, Seyyid Süleymân en-Nedvî'nin mersiyesinde onun hakkında söylediği şeylerdendir: "Bu büyük imâm şark ve garp ilimlerini kendisinde birleştiren, asrının ender şahsiyetidir. Kendisinde ilim ve marifetin bir araya geldiği bir şahıstır. Dinî ilimlerde mahir, aklî ilimlerde tenkitçidir. Arapça'da asrının yegâne şahsiyeti,

Kur'ân ilimlerinde döneminin tek örneğidir. Kur'ân'ın hikmetini ve inceliklerini bilir, ilimle dolu ve kuşatılmıştır.^{xiii} Ancak ne yazık ki onun ilminden defterlere ve kâğıtlara çok az şey nakledilmiştir...^{xiv}

8. Bilimsel Eserleri

Bu büyük adamın eserlerinden haberdar olan kimse, bu dönem süresince onun, Arap ve İslâm ülkelerindeki ilim ve kültür çevrelerinde meçhul kalmasına, ilmî araştırmalarda ve edebî yazıtlarda ondan istifade edilmemesine şaşırır.^{xv}

Eser veren ve düşünce alanında yeni şeyler üreten âlimler sayıldığında, eskilerden İmâm Taberî, sonra İmâm Rağıb el-İsfahanî akla gelir. Çağdaşlardan İmâm Ferâhî olduğunu söylersem hakikat sınırını aşmış olmam. Bu da onun kitaplarında yeni bir açılım getirmesi, büyük âlimlerimizin yazdıklarıyla kalmayıp aynı zamanda fikrî yenilenmeye, ifade gelişimine kadar uzanması sebebiyledir. Onun üslubu, Kur'ân'dan alıntılar gibidir.^{xvi}

Seyyid Süleymân en-Nedvî şöyle demektedir: “Arkasında eserleri sayesinde yok olmayan bir hazine, bitip tükenmeyen ilimler bırakmıştır. Onların çoğu Arapçadır.” Kendisi acem olduğu halde, Arapça dışında basılan kitapları, Arapça telif etmiş olduğu eserlerine oranla azdır. Ona bu konu hakkında sorulduğunda, “eserlerimin kalıcı olmasını istiyorum”, demiştir.

Nedvî şöyle diyor: Sonra kendisini Kur'ân'ı düşünmeye, incelemeye ve her yönüyle tahkik etmeye vermiştir. Her taraftan Kur'ân ilmini toplamış, ömrünün çoğunu bu konuda geçirmiştir. Kendisini âlimlerin gözden kaçırmış oldukları şeyleri yakalamaya, onların saçtıklarını toplamaya, dağınık bıraktıklarını ise bir araya getirmeye ve tahkik etmediklerini tahkik etmeye adanmışken vefat etmiştir. Dili Kur'ân ilimlerini yayıyor, kalbi Kur'ân müşkilatını araştırmak için çarpıyordu. Kalem de Kur'ân'daki karmaşıkları ortaya çıkarmak adına hareket ediyordu.

Şeyh Emîn Ahsen el-İslâhî, Ferâhî'nin eserlerini üç kısma ayırmıştır:

Birincisi: Allah'ın, hayatında bitirerek çoğunu neşretmesinde onu başarılı kıldığı eserlerdir.

İkincisi: Bölümlere ayrılmaya uygun olup topluca yazmış olduğu eserlerdir.

Üçüncüsü: Sadece bir kısmını veya onun etrafındaki talikatları parça parça yazmaya güç yetirebildiği eserlerdir.

Biz, Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî'nin, Ferâhî'nin kitaplarını hece harflerine göre düzenleyip iki kısma ayırmasına tabi olacağız:

Birinci Kısım: Basılmış Olan Kitapları

Bunlar şunlardır:

1. Esâlibu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın usluup vecihlerini, mefhumlarını ve bunların kullanım yerlerini, kastedilen anlamın anlaşılmasına yardımcı olan terkiplerin delaletini inceleyen kitaptır. Kitap, Hindistan'da Dâiretu'l-Hamîdiyye'de h. 1389 senesinde basılmıştır. İmâm Ferâhî'nin Kur'ân ilimlerine ilişkin risalelerinin içinde h.1411 senesinde yeniden basılmıştır.

2. Esbâku'n-Nahv: Urduca iki cilttir. Yabancılara bilimsel kolay bir yolla ve yeni, basit bir metotla sarf ve nahiv öğretmek için kaleme alınmıştır. Hindistan'daki dinî eğitim veren birçok okulun müfredâtında yer almıştır. İlk baskısı müellifin hayatında çıkarılmıştır. İkinci baskısı ise öğrencisi Şeyh Ahter Ahsen el-İslâhî'nin gözetiminde yapılmış ve h.1357 senesinde neşredilmiştir.

3. Emsâlu Âsıf el-Hakîm: Âsıf'ın hikâyelerinin derlemesidir. el-Ferâhî öğrencilik yıllarında İngilizceden Arapça'ya tercüme etmiştir. Kitap onun vefatından sonra neşredilmiştir. Bu kitap Hindistan'daki bazı dinî medreselerin müfredâtında yer alır.

4. İmâ'nun fî Aksâmi'l-Kur'ân: Yazarının hayatında iki baskısı çıkarılmıştır. İlki Leknev şehrinde yapılmıştı ve küçük hacimliydi. Sonra yazar bölümlere ekler yaparak yeni bir tarzda yazmış, Ahmediye Matbaasında Aleykere şehrinde h.1329 senesinde basılmıştır. İkinci baskısı ise Kâhire'de Selefiye Matbaasında h.1349 senesinde yapılmıştır. Kuveyt'teki Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm h.1410 senesinde kitabı çoğaltmıştır. Sonra Dımeşk'teki Dâru'l-Kalem, Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî'nin gözetiminde h. 1415 senesinde kitabın baskısını yeniden yapmıştır.

5. Tuhfetu'l-İ'râb: Nahiv konusunda Urduca yüz yirmi sekiz beyit içeren, ra kafiyesi ile biten bir kasidedir. Hindistan'daki bazı dinî medreselerin öğrencilerine zorunlu kılınmıştır. Müellifinin hayatında birkaç baskısı yapılmıştır.

6. İbn Sa'd'ın Tabakâtının Bir Parçasının Farsça Tercümesi: Agra şehrinde Müfid Âm Matbaasında m.1891 senesinde basılmıştır.

7.Şiblî en-Nu'mânî'nin Bed'u'l-İslâm Risâlesi'nin Tercümesi: Farsça'dan Arapça'ya çevirmiştir. Agra şehrinde m.1891 senesinde Müfid Âm Matbaasında basılmıştır.

8. et-Tekmîl fi Usûli't-Te'vîl: Tefsir usulüne dair kıymetli bir risaledir. Müellif bu eseri tamamlayamamıştır. Dâiretu'l-Hamîdiyye h.1388 senesinde neşretmiştir. Sonra bizzat aynı yayımcılık h. 1411 senesinde “Resâilu'l-Îmâm el-Ferâhî fi Ulûmi'l-Kur'ân” adlı eser içinde basımını yeniden yapmıştır. Bu risaleyi yazmaya sevk eden sebep, Kur'ân'ın manalarını anlamada âlimlerin görüşlerinin çelişmesi ve Kur'ân'ın te'vîlinde çeşitli görüşlere yönelmeleridir. Öyle ki bu âlimler Kur'ân'ı müteşabih ve karışık bir kitap haline getirdiler. Ona göre bunun nedeni ise, te'vîl için sabit prensip ve esasların olmayışındandır. Bu yüzden risalede Kur'ân'ın anlaşılması ve te'vîlde ihtilaf kapılarını kapamak için ilkeler ve kastedilen manayı anlamaya yardımcı olacak prensipler ortaya koymuştur.

9.Cemheretu'l-Belâğa: Bu kitap Farsça olarak h.1360 senesinde Dâiretu'l-Hamîdiyye'de basılmıştır. el-Ferâhî bu kitapta insanları Kur'ân'ın icazını anlamaya yönlendirmek için Belağat Usulu'nün temelini atmıştır. Kitabı üç kısma ayırmıştır: Genel kısım: Bu bölümde belağat öğretiminin tarihçesi yer alır. Özel kısım: Burada lafızların delaletinden bahsetmiştir. Üçüncü kısım: Münferit konulardan oluşur. Kitabı i'caz konusundaki Sarfe Nazariyesiyle^{xvii} bitirmiştir.

10. Haradnâme: Süleymân (a.s) efendimizin hikmetlerinin yer aldığı nazım şeklinde kitaptır. Arapça bir kelimenin karışmadığı saf Farsçadır. Haydarâbâd'ta m.1916 senesinde neşredilmiştir.

11. Delâilu'n-Nizâm: Allâme el-Ferâhî'nin yazmış olduğu kitapların en iyisidir. Bu eseri Delâilu'n-Nizâm'ı/Nazmın delillerini (bununla Kur'ân sûrelerindeki kapsayıcı konu birliğini kastetmiştir) ve sözdeki konumunu zikretmek üzere müstakil olarak yazmıştır. Bu konuyla alakalı bir delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bizden bir kişi söz düzeninin bozuk ve kelimelerin bağlantılarının zayıf olmasına razı olmaz. O halde âlim ve hikmet sahibinin kelimelerinde nasıl razı olunur? Ona göre bunun yolu Allah'ın ayetlerini düşünüp ibret almaktır. Kitap, okuyucunun kendisiyle sözün delaletlerine ve anlamlarına hâkim olduğu araçların ve yolların açıklanması konusunda zirvedir. ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye h.1388 senesinde bu kitabı neşretmiş, sonra h.1411 senesinde “Resâilu'l-Îmâm el-Ferâhî fi Ulûmi'l-Kur'ân” adlı kitabın içinde baskısını yenilemiştir.

12. Arapça Divanı: ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye'den Şeyh Bedruddîn el-İslâhî h. 1387 senesinde neşretmiştir. Aynı yayımcılıkta h.1409 senesinde baskısı yeniden yapılmıştır.

Şiirleri düzgün kalıplı, parlak üsluplu, eşsiz hayale ve kuvvetli mantığa sahiptir. Haşvin azlığı, lafzının açıklığı ve üslubunun şıklığıyla öne çıkmaktadır.

13. er-Re'yu's-Sahîh fî Men Huve'z-Zebîh: İlk defa Hindistan'da İlim Akademisi'nde (Dâru'l-Musannifin) basılmıştır. İkinci baskısı Hindistan'da ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye'de, Medresetu'l-Islâh'ta m.1994'te yapılmıştır. Dâru'l-Kalem, Dimeşk'te m. 2001 senesinde Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb gözetiminde kitabın baskısını yenilemiştir.

14. Risâletun fî Akîdetu'ş-Şefâe ve'l-Keffâre: İngilizcedir. Bu risaleyle bazı Hıristiyan âlimlere cevap vermiştir.

15. Fâtîhatu Nizâmî'l-Kur'ân: (Tefsirinin girişidir) ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, müellifin vefatından sonra h. 1358 senesinde neşretmiştir. Allâme Seyyid Süleymân en-Nedvî kitaba takdim yazmıştır.

16. Fî Melekuti'llah: Bununla milletlerin çöküş ve yükselişi hakkında ilahi sünneti, hakkın yüceliğini ve batılın hezimetini zikretmeyi ve İslâm'daki siyâsî düzenin esaslarını açıklamayı amaçlamıştır. O, kitabın mukaddimesinde şöyle demektedir: "Bu Kur'ân'ın nizâmına giriş hakkında bir kitaptır. Allah'ın melekûtu konusunu araştırır. Kur'ân ilimleri hakkında^{xviii} önemli konuları içermektedir." ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye h.1391 senesinde neşretmiştir.

17. el-Kâid ilâ Uyuni'l-Âkaid: Bu kitapta Kur'ân'ın açıkça işaret etmiş olduğu sağlam gönlün mutmain olduğu inanç esaslarını bir araya getirmiştir.^{xix} ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, h. 1395 senesinde neşretmiştir.

18. Müfredâtu'l-Kur'ân: Müellifin, on iki kitaptan oluşan Kur'ân projesini tamamlamaya başladığı ilk kitabıdır. Kitâbu Esâlibi'l-Kur'ân ve Kitabu't-Tekmîl fî Usûli't-Te'vîl adlı eserlere ilave olarak Kur'ân'ı anlamaya bir giriştir. Müellif, bu eserinde, kendilerinde işkalin olduğu ve fazla açıklamaya ihtiyaç gördüğü bazı lafızları izah etmeyi amaçlamıştır. Kitabın mukaddimesinde şöyle geçmektedir: Kitabın maksadı ve ona olan ihtiyacımız: Şöyle ki müfred lafızları bilmenin Kur'ân'ı anlamada ilk adım olduğu gizli değildir. Parça hakkındaki bir kısım bilgi yoksunluğu, bütündeki bilgisizliğin fazlaşmasına götürür. Kendisine müfred Kur'ân lafızlarının anlamları açık olmayan kimseye düşünme kapısı kapanır.^{xx} Abdulahad el-Islâhî gözetiminde kitabın taş baskısı, Farsça olarak h.1358 senesinde yapılmıştır. Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, yeniden baskısını yaparak tahkik ve şerh etmiştir. O, müellifin yeterli bir

biyografisiyle birlikte, esere, bu ilmin tarihi, Vucûh ve'n'Nezâir ve Garîbu'l-Kur'ân kitapları hakkında bir mukaddime yazmıştır. Böylelikle kitap en güzel hale gelmiştir. Daha önce işaret ettiğim gibi Dâru'l-Garbi'l-İslâmî'de basılmıştır.

19. Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân: Kendisiyle tanınmış olduğu büyük bir tefsirdir. Tamamlayamamıştır. Ferâhî, tefsirinde Kur'ân ayetleri arasındaki alaka ve bağlantılara değinme ve ayetlerin bir kısmının diğer kısımla bağlanması üzerine odaklanmıştır. Kitabını Nizâmu'l-Kur'ân diye isimlendirmiştir. Bu eserden aşağıdaki kısımlar yayımlanmıştır:

a- Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Besmele: Fâtihatü Nizâmî'l-Kur'ân ile birlikte, ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye'de, h.1358 senesinde Hindistan'da basılmıştır.

b-Tefsîru Sûreti'l-Bakara: Hindistan'da h.1420, m.2000 senesinde A'zamkere'de ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye tarafından yayımlanmıştır.

c- Tefsîru Sûreti'z-Zâriyât: Maarif Matbaasında A'zamkere'de basılmıştır. Tarihsizdir.

d-Tefsîru Sûreti't-Tahrîm: Feyz-i Âmm Matbaasında Aleykere'de h. 1326 senesinde basılmıştır.

e- Tefsîru Sûreti'l-Kıyâme: Feyz-i Âmm matbaasında tarihsiz olarak Aleykere'de basılmıştır. Daha sonra ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye'de h.1403 senesinde ikinci baskısı yapılmıştır.

f-Tefsîru Sûreti'l-Mürselât: Maarif Matbaasında A'zamkere'de tarihsiz olarak basılmıştır.

g-Tefsîru Sûreti Abese: Maarif Matbaasında A'zamkere'de tarihsiz olarak basılmıştır.

h-Tefsîru Sûreti'ş-Şems: Feyz-i Âmm Matbaasında Aleykere'de h. 1326 senesinde basılmıştır.

j-Tefsîru Sûreti't-Tîn: Maarif Matbaasında, A'zamkere'de tarihsiz olarak basılmıştır.

k-Tefsîru Sûreti'l-Asr: Feyz-i Âmm Matbaasında Aleykere'de h. 1326 senesinde basılmıştır.

l-Tefsîru Sûreti'l-Fil: Feyz-i Âmm Matbaasında Aleykere'de h. 1354 senesinde basılmıştır.

m-Tefsîru Sûreti'l-Kevser: Maarif Matbaasında, A'zamkere'de tarihsiz olarak basılmıştır.

n-Tefsîru Sûreti'l-Kâfirûn: Feyz-i Amm Matbaasında Aleykere'de h. 1326 senesinde basılmıştır. Bundan sonra el-Câmiatu'l-Arabiyye gazetesinin h. Şa'ban 1342/m. Mart 1924 tarihli 1.Cildinin 20.sayısında basılmıştır.

o-Tefsiru Sûreti'l-Leheb: Maarif Matbaasında, A'zamkere'de tarihsiz olarak basılmıştır.

p-Tefsîru Sûreti'l-İhlâs: Urducadır. ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye h.1378 senesinde neşretmiştir.

20. Farsça Divanı: Kitabın ikinci baskısı "Nevây-ı Fehlevî" adı altında h.1378 senesinde ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye'de yapılmıştır.

İkinci Kısım: El Yazma Eserler

21. İhkâmu'l-Usûl bi Ahkâmi'r-Resûl: Fıkıh Usûlü İlmi hakkındadır. 9 varak içinde peygamberimizin Kur'ân'dan yapmış olduğu istinbatlardan alınmıştır.

22. el-Ezmân ve'l-Edyân: Dinin belirli saat, gün ve aylara önem vermesinin hikmeti hakkındadır. Yaprak sayısı on birdir.

23. Esbâbu'n-Nüzûl: Dokuz yapraktır.

24. el-İşrâk fi'l-Hikmeti'l-Ulâ min Hakâiki'l-Umûr ve Mekârimi'l-Ahlâk: Dört yapraktır.

25. Aslu'l-Fünûn: Urducadır. İlimlerin öğretimine ilişkin genel esaslar hakkındadır. Sekiz yapraktır.

26. el-İklîl fi Şerhi'l-İncîl: On yapraktır.

27. Evsâfu'l-Kur'ân: Bu risalenin iki müsveddesi vardır. Toplamı yirmi beş yapraktır.

28. Târihu'l-Kur'ân: Müsveddesi on yapraktır.

29. Tezkiyetu'r-Rûh: Üç yapraktır.

30. Ta'likâtun fi't-Tefsîr: Kur'ân'ı düşünürken Kur'ân üzerine notlar düşmüştür.

31. Hucecu'l-Kur'ân: Kitaplarının en görkemlilerindedir. Tamamlanması kendisine nasip olmamıştır. Üç makale içermektedir. Birinci Makale: Mantık, Felsefe ve Kelam ilminin eleştirisi hakkındadır. İkinci Makale: İlimin kuruluşu ve Kur'ân'ın delil getirme yollarını açıklama konusundadır. Üçüncü Makale: Allah'ın rububiyeti ve

Ahiret hayatına ilişkin Kur'ân delillerini zikreder. Asıldan nakledilen nüsha risale yüz altmış sekiz sayfadır.

32. Hikmetu'l-Kur'ân: Aynı şekilde bu müellifin en önemli kitaplarından biridir. Asıldan nakledilen nüsha yirmi yedi yapraktır.

33. ed-Durru'n-Nadîd fi'n-Nahvi'l-Cedîd: Eserin yazımına h.1315 senesinde başlamıştır. Kitabın, yapraklarının toplamı kırk dört sayfa olan iki müsveddesi vardır.

34. Delâilu'n-Nahvi'l-Cedîd ve'l-Meâni ve'l-Arûz ve'l-Belâğa: Bu risaleyi Seyyid Süleymân en-Nedvî, Ferâhî'nin biyografisinde zikretmiştir.

35. ed-Demdeme ve'ş-Şemkame: Nefsin tezkiyesi hakkında Hintçe bir kitabın tercümesidir. Sonra Kur'ân ışığında tezkiye esaslarını zikretmek istemiş, ancak bu iki kitabı da tamamlayamamıştır.

36. er-Râi' fi Usûli'ş-Şerâi': Müsveddesi yirmi üç yapraktır.

37. Risâle fi Islâhi'n-Nâs: Beş yapraktır.

38. er-Rusûh fi Ma'rifeti'n-Nâsîh ve'l-Mensûh: Sekiz yapraktır.

39. Selîkatu'l-Arûd: yirmi bir yapraktır. Müellif bu kitapta aruz ilmini ıslah etmeyi amaçlamış, yeni bir tarzda ortaya koymuş ve tamamlayamamıştır.

40. et-Târik ve'l-Bârik: Hatıralar mecmuasıdır.

41. el-Akl vemâ Fevka'l-Akl: Dört yapraktır.

42. Fıkhü'l-Kur'ân: Altı yapraktır.

43. Felsefetu'l-Belâğa: Cemheretu'l-Belâğa isimli kitabının anlaşılması için bir giriştir. Altı yapraktır.

44. el-Kıstâs: Yeni bir ilim hakkında risaledir. O da eylemlerin mantığı, isteklerin ölçütü ve ameli hikmetin esasıyla ilgilidir. Asıldan nakledilen nüsha on dört yapraktır.

45. Kaydu'l-Evâbid: Fikir ve hatıralar mecmuasıdır.

46. Levâmiu'l-Efkâr: Fikir ve hatıralar mecmuasıdır.

47. Mesâilu'n-Nahv: Aslı sekiz yapraktır.

48. el-Mantıku'l-Cedîd: Aslı on sekiz yapraktır.

49. en-Nizâm fi'd-Diyâneti'l-İslâmîyye: Bu Hikmetu'l-Kur'ân adlı kitabının bir parçasıdır. Öneminden dolayı ayırmıştır. Buna müstakil bir önsöz yazmıştır.

50. en-Nazaru'l-Fikriyyu Hasebe't-Tarîki'l-Fitriyyi: Altı yapraktır.

Allâme es-Seyyid Süleymân Nedvî, Ferâhî'nin kitaplarını zikrettikten sonra şöyle demiştir: Bu kitapların isimlerini okuyan kimsede şaşkınlık hâkim olur ve

sahibine çokça ilim, sağlam bakış açısı, fazilet çokluğu, zevk selameti, zihin parlaklığı, Kur'ân'ı düşünme, esaslarını ve manalarını anlama, en uzak ve en yakın noktalarına uzanabilme kudreti verildiğine inanır.^{xxi}

İKİNCİ KONU: İMÂM EL-FERÂHÎ'NİN TEFSİRİ NİZÂMU'L-KUR'ÂN VE TE'VÎLU'L-FURKÂN Bİ'L-FURKÂN'DAKİ METODU

Giriş

Tefsirindeki metodundan söz etmeden önce, İmâm el-Ferâhî'nin kitap telifindeki metodundan genel olarak bahsetmek gerekir. Onun kitaplarına bakan kimse, Allâme el-Ferâhî'nin telifatı sırasında çokça eser bırakmayı veya kitap çıkarmayı amaçlamadığını, onun, eserleriyle sadece yenilik sunmayı hedeflediğini görür. Fikirler çiçek açıp sapı üzerinde durmaya başlayınca onları varlık sahasına çıkarır, bunun için hazırlanmış not defterlerine bu isim altında kaydeder. O, kitabı tamamlama, düzenleme ve sıralama üzerine çalışırken kafasında fikirler dolaşır durur. Bundan dolayı aynı vakitte birçok kitap yazar. Daha sonra yeniden dönüp yazdıklarına göz atmak üzere uzun bir ara verir. İşte yazımdaki bu metodundan dolayı eserlerinin çoğu eksik kalmıştır.^{xxii}

Tefsirdeki Metodu:

Kitabın "Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân" şeklindeki ismine bakıldığında İmâm el-Ferâhî'nin, tefsirin önemli bir yönüne odaklandığını görürüz. Bu da nazmı gözetmiş olmasıdır. Bununla sûredeki konu birliğini amaçlamıştır. Nitekim, her sûrenin amudu's-sûre/sûrenin direği diye isimlendirdiği belirli bir konusu vardır. Sûre aralarında kuvvetli manevi bağ olan birbirleriyle bağlantılı kısımlarıyla bu konu üzerine döner. el-Ferâhî, münasebetin nizâmın dışında olduğu görüşündedir. Çünkü ayetlerin bir kısmının diğer kısmıyla olan tenasübü kelamın kendi başına tek bir şey olduğunu ortaya çıkarmaz. Tenasübü arayan kimse, bazen herhangi bir münasebetten ikna olur, bazen de sözün düzenlenip tek bir şey haline geldiği münasebetin farkında olmaz. Bazı zamanlar da ilişkili olmadığı halde birbirine komşu ayetler arasında tenasübü arar. Hâlbuki daha sonra gelen ayet uzak olsa da geriyle ilişkili olabiliyor. Çünkü komşu ayetlerin birbirleriyle ilişkili olmaması durumu çokça bulunur. Bazı ayetlerde bunu kendiliğinden görürsün. Bu da bir ayet veya ayet grubu kendisine uzakta olan ayet ve ayet gruplarıyla ilişkili olduğunda olur. Bu ise İmâm el-Ferâhî'nin şu sözüyle açıkça ifade ettiği husustur: Özetle, nizâmdan maksadımız, sûrenin tek bir söz olması sonra da bir önceki ve sonrakiyle veya uzak da olsa daha önceki ve sonraki

sûrelerle münasebetinin bulunmasıdır Bazen ayetler muterize/ara cümle oldukları gibi, bir sûre de muterize olur. Bu prensibe göre, Kur'ân'ın tümünü baştan sona kadar parçaları arasında düzen ve ilişki sahibi tek bir söz gibi görürsün.^{xxiii} Nizâmın güzelliği için, tertibin, tenasübün güzelliği ve birliğin güçlü olması gerekir.^{xxiv}

Onun katında nizâmın birden fazla olmasında bir sakınca yoktur. Çünkü bu onda çokça tevilin olmasına olanak sağlıyor. Bir tek meselede birden çok hikmet vecihlerinin bulunmasında herhangi bir zıtlık olmadığı gibi münasebet vecihlerinin çokluğunda da herhangi bir tezat yoktur.^{xxv}

Ferâhî'ye göre nizâm kendi başına amaçlanan bir iş değildir. Aksine o, Kur'ân'ın tefekküründe doğru bir metot, görüşlerin çatışması halinde bir kural, ihtimallerin birden çok olması durumunda tercih etmeyi sağlayan ve kendisiyle Kur'ân'ın hikmet hazinelerinin açıldığı bir anahtardır. Allâme Ferâhî doğal olarak, kendinden önce bu ilme özen gösteren âlimlerin kitaplarına vakıf olmuştur. Bunu Fâtihatü Nizâmi'l-Kur'ân adlı kitabının önsözünde zikretmiştir. Ancak Ferâhî, onların yazdıklarıyla yetinmemiş, Kur'ân ayetleri arasındaki ilişkileri aramaya dair göstermiş oldukları çabalara kanaat getirmemiştir. O şöyle demektedir: Ancak onlar -her ne kadar çalışmaları teşekkürü gerektirse de- sadece birbirine komşu ayetler veya birbirinden önce ve sonra gelen sûreler arasındaki münasebetleri ortaya koymak için çaba harcamışlardır. Sözün baştan sona kadar kendisiyle tasnif edildiği münasebeti, böylelikle tek bir şey olması üzerinde derince düşünmemişlerdir. Onlar, ayetin veya sûrenin içerdiği tümel kapsayıcı meseleye bakmaksızın, onlar arasındaki salt münasebeti açıklamakla yetinmişlerdir. Dolayısıyla çoğu meselede doğruya isabet etmeyerek gelişigüzel davranmışlardır.^{xxvi}

Önce Bakara Sûresi'ndeki sonra da Kasas Sûresi'ndeki nazmdan bahsetmiştir. Sonra bu, onu bütün Kur'ân'ın nazmından genişçe konuşmaya teşvik etmiştir. Ferâhî'yi, yazdığı şeyleri ortaya çıkarmaya zorlayan durumlar vardır:

Birincisi: Tevil konusunda, âlimler arasındaki ihtilafların çokluğunu, ayetler arasındaki ilişkilere uymamalarında gizlenmiş olduğunu görmesidir. O, şöyle demektedir: Eğer nizâm ortaya çıkar ve amudu'l-kelam/sözün direği bizim için açık seçik olursa, tek bir sancağın ve aynı sözün altında toplanırız: *كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ* Kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi (İbrahim, 24).

İkincisi: Mülhitlerin Kur'ân'ı, nazmının kötülüğüyle tenkit ettiklerini gördüm.^{xxvii}

Üçüncüsü: Şu bir gerçek ki; sözün nazımının da o sözün bir parçası olduğu ve senin o parçayı terk etmen durumunda o sözün anlamının bir kısmının gideceği gizli değildir.^{xxviii}

İmâm el-Ferâhî, Kur’ân’ın nizâmını keşfetmek için felsefecilerin, mantıkçıların ve mutasavvıfların metotlarına başvuramaz. O bizzat Kur’ân’ın kendisine dayanır. Nitekim bu konuda şöyle demektedir: Haleften selefe tevliciler, Kur’ân’ın bir kısmının bir kısmını tevîl ettiği ve en güvenilir tefsir ve en hoş te’vîl olduğu konusunda icma etmişlerdir. Biz de diyoruz ki: Nasıl ki Kur’ân, ayetlerinin maksatlarını birbiriyle tefsir ediyorsa aynı şekilde sana sunduğu benzerleriyle ayetlerin maksatları ve münasebetleri hususunda yol gösterir. Böylelikle bir durumun diğer bir duruma bağlı olduğuna dair şahitler çoğalır ve bununla o seni, onlar arasındaki ilişki ve ortak noktayı düşünmeye teşvik eder. Daha sonra bir kısmı diğer bir kısımdan daha açık birçok örnek getirir. Öyle ki seni daha ince ve daha kapalı şeylerin içine girdirir.^{xxix} İmâm el-Ferâhî, bunu tevîl’in aslî prensibi kılarak şöyle der: Üçüncü prensip, sözün bir kısmını diğer bir kısmıyla karşılıklı olarak anlamak, benzeri benzere hamletmektir. İşte bu Kur’ân’la te’vîldir.^{xxx}

Enfâl Sûresi’nin sonunda gelen ayetler bu usul üzere olan örneklerdendir: “Şüphesiz ki iman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler” (el-Enfal, 72), bundan az sonra “İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler”(el-Enfal,74) ayeti gelmiş ve “bi emvâlihîm ve enfusihîm/mallarıyla ve canlarıyla” ifadesi -anlaşıldığı için- zikredilmemiştir. Bundan hemen sonra ise “Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir” (el-Enfâl, 75) ayeti gelmiş, ne “fî sebilillah/Allah yolunda” ne de “bi emvâlihîm ve enfusihîm/canlarıyla mallarıyla” ibaresi zikredilmiştir. Ancak bunlar anlaşılmalıdır. Nitekim “maakum” sözcüğü buna delalet etmektedir.^{xxxi}

İmâm el-Ferâhî’nin, bir yerde mücmel bırakılıp diğer yerde açıklanmış olan ayetlerin bir kısmını diğer bir kısma hamlettiğini görmekteyiz. Tefsirini neşreden kimsenin önsözünde geçtiği üzere, onun Kur’ân ilimleri ve tefsir konusundaki eserlerinin çoğu bu temel prensip etrafında^{xxxii} dönmektedir: Gerçekte, “el-Ferâhî’ye göre, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri aslın aslıdır.”^{xxxiii} Bunun en önemli delili tefsirinin başındaki önsözünde açıkça ifade ettiği şeylerdir. Nitekim o, şöyle der: Bundan sonra, bu kitapta Allah’ın gücüyle ve başarılı kılmasıyla Kur’ân ayetlerindeki nizâmı ortaya çıkarmaya ve Kur’ân’ı peygamberimizin asrından sonra aramızda beliren ihtilafa

karışmaksızın sade bir tefsir olarak tefsir etmeye çabaladım. Ayetlerin anlamlarını kardeşlerinden bulmaya çalıştım. Aynı şekilde, sûrenin nizâmını onun derinliklerinden ve bizzat onun kontekstinden çıkardım. Bundan sonra Kur'ân'dan anladığımızı akıl ve nakille destekledim. Nizâm konusunda sözün derinliklerine, nüfuz eden bir sezgiyle indim. Tefsir konusunda Allah'ın kitabına hırsla sarıldım. Bu konuda herhangi bir kişi takip etmeksizin Rabbimden bir basiret üzereydim. Bununla birlikte nizâmın araştırılması konusunda, ilk söz söyleyen de ben değildim. Çünkü bir grup âlim buna yönelmişler ve bu konuda eserler yazmışlardır.^{xxxiv}

el-Ferâhî'nin tefsir konusundaki metodu aşağıdaki noktalarda özetlenebilir:

1-Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri (Bu asıldır.)

2- Kur'ân'ın Sünnetle tefsiri (Bu onun kalbine sevimli gelendir.)

3- Bunlarda herhangi bir şey bulmadığında Sahabenin sözlerine yönelir. Çünkü onlar, durumlara ve bağlama tanıklık ettiklerinden dolayı tefsir konusunda daha bilgiliydiler. el-Ferâhî şöyle demektedir: Kur'ân'ı ilk tefsir eden, bizzat Kur'ân'ın kendisidir. Bundan sonra peygamberin ve yanındakilerin anlayışlarıdır. Ömrüme yemin olsun ki, bana göre tefsirin en sevimlisi, peygamberden ve ashabından gelenlerdir... Daha sonra o şöyle der: Ben sahih olan (rivayetlerin) Kur'ân'a muhalif olmadığını kesin biliyorum. Bunları ancak, Kur'ân'ın ayetlerini benzerleriyle tefsir ettikten sonra, tabii olarak getiririm ki, Kur'ân'ı arkalarına atan sapkınlara ve Kur'ân'da bir temeli olmayan şeylerle bizi susturmaya çalışan mülhitlere muaraza kapısı açılmasın ve bu kitap, Müslüman gruplarla aramızda ortak bir delil ve kıble olsun. Çünkü ben Kur'ân'la alakalı olan her şeyi toplamak istemedim. Çünkü müçtehidlerin çokluğuna rağmen o, tükenmeyen bir hazinedir. Tefsir kitapları çoktur. Kim gerçek bir bakış açısıyla onda dolaşırsa, Allah'ın dilediği kadar kendisine ilim verilir. Ancak ben temel, cevher, merkez ve otorite olanı diledim. Bundan dolayı, -İmâm Buhârî'nin birçok sahih hadisi terk etmekle birlikte kendi katında muttefakun aleyhliği sabit olan hadisleri kitabında topladığı gibi- terk ettiklerimi inkâr etmeksizin Kur'ân'da olanla yetindim.^{xxxv}

Bunun örnekleri çoktur. el-Ferâhî'nin tefsirinde dayanmış olduğu, hadis ve rivayetlerden bazılarını zikrediyoruz. O, *“وَضْرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ”* *“üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu”* (el-Bakara, 61) ayetinin yorumunda şöyle demiştir: *المسكنة*, sükûndan gelen *مفعلة* vezni üzeredir. Acizlik, gayretin düşmesi, geçim darlığı anlamlarında kullanılır. *المسكين* de bu köktendir. Yani kendisine kazanç yolları kapanmış

kişidir. Hz. Peygamberin hadisinde gelen (şu ifade) bu anlama delalet etmektedir: *Miskin, kendisine bir veya iki lokmanın döndüğü kimse değildir. Muhakkak ki miskin kendisi istemeyen ve bir şey verilmek için durumu bilinmeyen kimsedir.*^{xxxvi} Bu nedenle *meskenet*, şiddetli acziyet ve geçim darlığıdır.^{xxxvii}

İmâm el-Ferâhî, Bakara Sûresi’nden kısaca bahsederken, şu “İlahî sözleşmelerin açıklanmasına giriş” sözünde olduğu gibi, dediklerine birçok hadisi delil getirmektedir: Tam bir kulluğu gerçekleştirmenin bizim sözleşmemizin temelini oluşturduğunu bil. Bu, Allah’ın ortağı olmayan rabbimiz olduğuna inanmaktır. Bu da kendi nefislerimizi Allah’a teslim etmeyi gerektirir. Bundan da tevhit ve itaat sözü olmak üzere iki ahit ortaya çıkar. Bize gönderilenlere boyun eğmek de bu iki ahittendir. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: *مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ* “Kim peygambere itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.” (en-Nisa, 80). İki ahdi, *lâ ilâhe illâllah Muhammedun resûlullah*, sözümüzle ifade ediyoruz. Allah’ın *âmenû* ve *amilussâlihât*/iman edip salih amel işleyenler, sözünde buna işaret vardır. Buhârî’nin sahihinde rivayet ettiği gibi, peygamberimizin sözü buna işaret etmektedir.^{xxxviii} İmâm el-Ferâhî, burada hadisi zikretmemiş, bilakis kaynağını göstermiştir. Muhtemelen şu hadisi kastetmiştir: *Kalbinden tasdik ederek lâ ilâhe illâllah Muhammed resûlullah diyen hiç kimse yoktur ki Allah ona ateşi haram kılmış olmasın.*^{xxxix}

İsrâîliyât Konusundaki Tavrı

İmâm el-Ferâhî, (İngilizce, Farsça ve İbranice gibi) dille ilgili çalışmalarında ve Ehl-i Kitaptan gelen haberler konusundaki çalışmalarında Yahudi ve Hıristiyanlardan yararlanmıştır. Ancak o, tefsir kitaplarında gelen rivayetleri zikretmez. Aksine, onların aleyhine delil olmak üzere kendi elleriyle Kur’ân’a ilişkin yazmış olduklarına müracaat eder. el-Ferâhî, tefsirinin mukaddimesinde şöyle demektedir: Kur’ân’a sınıksı yapıştıktan sonra, tabi olmak üzere hadisleri getirdiğim gibi bizden öncekilere inmiş olan kitapların delillerini de ortaya koydum. Bundan maksat ayetlerin örtüşmüş olduğu şeyleri açığa çıkarmak ve iki topluluğa kendi kitaplarından, onların aleyhlerine delil getirmektir.^{xl}

Onun İsrâîliyât karşısındaki tutumu genel olarak (bütün) müfessirlerin tutumudur. Bizim dinimizle örtüşen kabul edilirken çelişen reddedilir. Dinin susmuş olduğuna gelince biz bu konuda muhayyeriz. İşte bu (söylediklerimiz), onun haber kaynaklarına ilişkin ikinci mukaddimesinde açıkça ifade etmiş olduğu şeylerdir. Nitekim o şöyle

demmiştir: Kaynakların bir kısmı asıl ve öncüdür. Bir kısmı ise ikincil ve tabi konumundadır. Asıl ve öncü olan ise sadece Kur'ân'ın kendisidir. İkinci ve tabi gibi olan ise üç tanedir:

-Ümmetin âlimlerinin kabul etmiş olduğu hadislerdir.

-Milletlerin hallerine ilişkin âlimlerin icma ettiği ve sabit olan konulardır.

-Peygamberlere inmiş kitaplardan korunmuş olan şeylerdir.

Bize, onlardan sadece Kur'ân'ı doğrulayan ve destekleyen şeyleri almamız yaraşır. Geçmiş kitaplara bakan kimse için, onlara ilişkin Kur'ân'ın öğrettiklerinin üstünlüğü, kitaplarında unutmış oldukları bazı şeylerin iadesi, değiştirmiş oldukları şeylerin keşfedilmesi açıkça belirir. Senin için önemli olan, Kur'ân'ın ifade ettiği şeylerle, ikinci kaynaklarda bulduğun şeyler arasında bir engel ve set koyman ve bu ikisini birbirine karıştırmamandır.^{xli}

el-Ferâhî'nin buna özen göstermesinin sebebi, kendi döneminde müsteşriklerin Hindistan'daki dinî fakülte ve enstitülerde en yüksek makamları işgal etmeleri ve misyonerlerin Hindistan'ın dört bir köşesinde onların bozuk sayfalarını yayarak Müslüman alimlerle münazara edip halkı aldatmaya çalışmaları olabilir.

Örnek, Allah'ın *اتامرون الناس بِالْبَيِّنَاتِ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ* /*İnsanlara iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? Hâlbuki kitabı okuyorsunuz. Artık akıl etmez misiniz?* (el-Bakara, 44) sözüdür. Ferâhî şöyle demiştir: *وانتم تتلون الكتاب* /*Kitabı okuyorsunuz, ifadesi, Levililer -Kâhinlerin hakları ve adaklar kitabıdır- bölümünden çıkarmış olsalar bile fakirlerin haklarının Tesniye bölümünde kalıcı olduğu konusunda onlar aleyhinde delildir. Allah "Tesniyeler bölümündeki ayetleri oku" demektedir.*^{xlii} Onlar kendi rızalarının tersine bazı durumlar olduğundan dolayı bu bölümü gizlemekte ve Tevrat'ı parçalara ayırmaktaydılar. Nitekim Allah: *فَلَمَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا* "*De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz*" (el-En'âm, 91) buyurmaktadır. Bazı son dönem Hıristiyanları bu bölümü inkâr etmişlerdir. Bundaki gizli sebep bu bölümde peygamberimizi müjdeleme olmasındandır.^{xliii}

İmâm el-Ferâhî'nin, onların kitaplarına kendileri aleyhine delil getirmek için müracaat ettiği dikkatimizi çekmektedir.^{xliiv}

Belagat ve Dilsel Yönlere Özen Göstermesi

Allâme Ferâhî'nin telifatına, bilhassa tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân konusunda yazdığı kitaplara muttali olan birisine, Ferâhî'nin acem (Arap olmayan) olduğu söylene elbette şaşırır. Onun dili güçlü ve açık idi. Kitaplarında cahiliye şiirini ele alıp tartışır ve bazı algılamaları cahiliye şiirine yönlendirmek sûretiyle tashih ederdi. Ferâhî, tefsirinin mukaddimesini (Fâtihat-u Nizâmi'l-Kur'ân) yazdığı vakit, bundan haberdar olan Allâme Seyyid Reşîd Rızâ şöyle demiştir: "Bu risalelerin bir kısmına göz attık. Hemen tefsirin yeni üslubunda yeni bir metot olduğunu gördük. Onun metodu, Arap dili sanatının konuları dışında, ilahi hidayet bakımından manalara ulaşmada bizim metodumuzla müşterek. Gerçekten müellifin Kur'ân hususunda keskin bir anlayışı ve açıklama tarzları var. O, çok defa manaların kaynağı için lügata başvurmakta ve bol bol deliller getirmeye koyulmaktadır."^{xlv}

Öğrencisi ve arkadaşı onun tefsirinin mukaddimesi hakkında şunu söylemektedir: "Ferâhî, bu önsözü süslemeyi Allah'ın dilediği şekilde mükemmelleştirmeyi becermiştir."^{xlvi} Bu önsözü bizzat, müellifin dilinden işiten selefi âlim, edebiyatçı, doktor Takiyuddîn el-Hilâlî el-Merâkeşî, hicrî 1342 yılında Hindistan'a yaptığı ilk yolculuğunda Ferâhî'yi ziyaret ettiğinde onunla yaptığı görüşme hakkında şöyle demektedir: "Ferâhî'den Kur'ân tefsirinin önsözünü işittim. O önsözün fesahatından ve orjinalliğinden gözlerim kamaştı."^{xlvii} Daha önce bu önsöz hakkında: "Sanki o, Kur'ân'dan bir takım iktibaslar gibidir" demiştim.

Bütün bunları sadece İmâm el-Ferâhî'nin, Kur'ân'a ve Kur'ân'ın dili olan Arapçaya karşı duyduğu aşk sayesinde Arapçanın fesahat ve belagatinde Arapları geçtiğini belirtmek için zikrettim. Çünkü o, Arapları sevdi, Arap dilinde maharet kesbedinceye kadar onların diliyle haşır neşir oldu. Onun Araplara olan sevgisi, onu Arapların kabahatlerinin iyiliklerden kaynaklandığını kabul etme noktasına getirdi. Bu konuda şöyle diyor: "Kur'ân Arapları aciz bıraktı, onlar Kur'ân'dan çok etkilendiler."^{xlviii} Çünkü Araplar sert tabiatlarına rağmen fitrî sadelikte ve cömertlik, sila-i rahim, izzet-i nefis, şükür gibi yüce değerleri sevmeye bilhassa şerefli ve seçkinleri üstün konumdadırlar. Hatta onların kabahatleri iyiliklerden kaynaklanmaktadır."^{xlix}

Daha önce Ferâhî'nin genel metodu konusunda açıkladığım gibi, o, tefsirinde Kur'ân'ın bizzat kendisine itimad etmektedir. Sonra sınırlarını ve eksikliklerini göz

önünde bulundurarak, lügat kitaplarından istifade etmekle beraber saf Arap kelamına dayanmaktadır. Şöyle diyor: “Lügat kitapları yetersizdir. Çünkü onlar ekseriyetle tam bir tanım vermezler ve saf Arapçayı diğerinden ayırmaz ve mananın kökenine götürmezler.”¹ Bu yüzden kişi, asıl ve feri olan nedir? Hakikat ve mecaz olan nedir? bilmez. Arap kelamını pratik yapmayı lügat kitapları ile yetinenler muhtemelen Allah Teâla'nın kitabının manalarının bazısını anlamaya ulaşamazlar.”^{li}

Diğer geri kalan benzer ilimler için de aynı şey söylenebilir. Çünkü Allâme el-Ferâhî diğer ilimleri de meramı anlatmada yetersiz görmektedir. Diyor ki: “Nahiv, Mantık, Usûl, Beyân, Belagat, Kafiyât gibi lisan ilimleri hakkında tedvin edilmiş kitaplar çok faydalı olmakla beraber, Kur'ân'ı anlamada bunlar lügat kitaplarından daha yetersizdir.”^{lii}

Ferâhî, ekseriyetle kastedilen manayı izah etmek için şiirden özellikle de zevk aldığı ve ilgilendiği cahiliye şiirinden istiḥadda bulunmakta, delillerini açıklamakta ve onları bu konuda kullanmaktadır. Nitekim şöyle demektedir: “Arap şiirlerinden delil getirmenin sebebi, inkâr eden kişinin, Kur'ân'ın çok yüce bir üsluba sahip olduğunu bilmesi içindir.”^{liii}

Bu kısa sunumdan sonra, “Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân Bi'l-Furkân” adlı tefsiri vasıtasıyla Ferâhî'nin metodunu ayrıntılı olarak açıklayabiliriz. Allâme Ferâhî hayattayken bu kitapla meşgul oldu, ancak onu tamamlayamadan vefat etti. Ferâhî'nin yazdığı son şey Bakara Sûresi olup, günümüzden üç sene önce, müellifin vefatından yaklaşık yetmiş sene sonra ed-Dâirey-i Hamîdiyye tarafından neşredildi. Kitap, müsvedde halde bölümleri yazılmamış ve üzerinde şu cümleler yazılı olarak kalmıştır. “Bu ifade müphem kaldı, bu yüzden bir kez daha yazılacak.”^{liv}

Müellif hayatta iken bu tefsirin eski cüzleri yayımlandı. Her cüz şu sûrelerden bir sûrenin tefsirine ilişkin tek parçadan oluşmaktaydı: Zâriyât, Tahrîm, Kıyâme, Mürselât, Abese, Şems, Tîn, Asr, Kevser, Kâfirûn, Leheb. Ferâhî'nin vefatından sonra iki cüz daha yayımlandı. Bir cüzde Fil Sûresi'nin tefsiri, diğer cüzde ise Fâtîha Sûresi ve bismelenin tefsiri ile beraber tefsirin mukaddimesi (Fâtîhatu Nizâmi'l-Kur'ân) vardı.

İlk bakışta sanıldığı gibi, müellif bu sûrelerin tefsirine o sûreler kolay ve kısa oldukları için başlamamıştır. Bilakis bu sûrelerin nizâmı ve üslupları pek çok müfessire karmaşık geldiği için ve kısa sûrelerin muhteva genişliği, ince tertibi ve belagat

mükemmelliği bakımından uzun sûrelerden daha kolay olmadığı ortaya çıksın diye bunu yapmıştır.

Ferâhî, Fil Sûresi'nin tefsirinde on beş meseleyi zikretmektedir.

1.Sûrenin kelimelerinin tefsiri

2.Bu sûrenin muhatabının belirlenmesi

3.Sûrenin temel ilkeleri ve bunun öncesi ve sonrası ile bağlantısı

4.Diğer mabetlere ve onların halkına nispetle Kâbe'ye ve Kâbe halkına olan Allah'ın lütfunu açıklamak.

5.Mescidin kutsal kılıp korunmasıyla alakalı önemli durumlar.

6. Kur'ân'ın belirttiği şekilde kıssanın özeti

7. Birinci inceleme, Ebrehe'nin gelmesi ve Mekke halkının kaçmasının sebebi, Ebrehe ile Abdulmuttalib arasında geçen şeyler hakkındaki iddialar.

8. İkinci inceleme fil sahiplerinin taşlanması ve bu olayın büyük alametlerden birisi olması.

9.Üçüncü inceleme, fil sahiplerinin üzerine gönderilen kuşların durumu hakkında.

10. Arap kelimelerinden hareketle taş atmanın gökten ve rüzgârdan olduğu sonucuna varmak.

11.Kuşların fil sahiplerini yemesi Peygamberimiz hakkındaki büyük müjdeyi tasdik etmektir.

12.Tercihe şayan tevilden uzaklaştıran sebepler.

13.Taş atmanın manasını açıklamak ve Mina'da şeytan taşlamanın sebebini tetkik için bir hazırlık yapmak.

14.Şeytan taşlama sünnetinin kaynağı.

15.Bu tevilin şeytan taşlama esnasında kalplere olan tesiri.

Daha önce açıkladığım gibi, kırk bir sayfadan oluşan bu tefsir, h.1354 yılında Hindistan'da A'zamkere matbaasında Farsça bir hat ile taş baskı olarak basılmıştır.

Ferâhî sûrenin evvelinde şöyle demiştir: "Sûrenin kelimelerinin tefsiri: Sûrede yabancı (garip) bir kelime yoktur. Biz sadece sûrenin bazı yönlerini ve bununla ilgili olan durumları izah etmek için tefsir edeceğiz. Fil sahipleri Ebrehe el-Eşrem'in ordusu idi.^{lv}

"Keyd" kelimesinin tefsiri dil ile ilgili yapılan konulardandır. Ferâhî şöyle demiştir: "Keyd" kelimesi, düşmanın vereceği zarara karşı gizli bir tedbirdir. Cenabı

hak şöyle buyurmaktadır: *وَأَكِيدُ كَيْدًا إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا* “Onlar bir tuzak kurarlar, ben de bir tuzak kurarım” (Târik, 15-16) Aynı şekilde Firavun kıssasında *فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى* “Hilesini (sihirbazlarını) topladı; sonra geri geldi” (Tâhâ, 60) buyurmaktadır. Yine aynı sûrede *فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ أَنْتُوا صَفًّا* “Öyle ise hilenizi kurun; sonra sıra halinde gelin!” (Tâhâ, 64) buyurdu. Hakeza Arapların inkârcıları hakkında ise *لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا* “onların hilesi size hiçbir zarar vermez” (Âl-i İmrân, 120) buyurmaktadır.

Nabiğa şöyle der:

Nu'mân onlara hikmetle liderlik eder

Ordudan uzak olan kişiyi tuzak kuşatmıştır^{lvi}

Kral Sinan'ı tasvir eden Zuheyr b. Ebî Sulmâ ise şöyle der:

Hayır isteyene karşı yumuşak

Hile yapana karşı serttir

Yani sağlam bir tedbir. Cenabı Hak şöyle buyurmaktadır: *وَأْمَلِي لَهُمْ إِنْ كَيْدِي مَتِينٌ* “Onlara mühlet veriyorum, çünkü benim tuzağım sağlamdır.” (el-A'râf, 183; el-Kalem,45). Böylece zayıflık ve zafiyet tuzağa (keyd) dayandırılmıştır. Cenabı Hak şöyle buyurmaktadır: *وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ* “Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar.” (el-Enfâl,18) ayrıca *إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا* “Şeytanın hilesi kesinlikle zayıftır.” (en-Nisâ, 76) buyurmakta ve ileride geleceği üzere, böylece dalalet, helak ve hidayetten mahrum olma şeytana nispet edilmektedir.^{lvii}

Ferâhî'nin, “keyd” kelimesi ile alakalı Kur'ân'da geçen kelimeleri nasıl bir araya getirdiği ve siyaktan hareketle kelimeye uygun mana vermeye çalıştığı ve bu konuda kadim şiiirden delil getirdiği dikkat çekmektedir. Bunun peşi sıra tefsire devam etmektedir. Bu sûrenin muhatabını belirleme hususunda şöyle demektedir: “Surenin temel ilkelerini ve sûreyle bağlantısını incelemeden önce, tevilin sahihliğini, manayı tayin etmeyi ve konunun güzelliğini bilmeyi sağlayacak yolu kolaylaştırmak için bu sûrenin muhatabını belirlemek gerekir. Şunu bil ki buradaki hitap, bu vakıayı görenlere veya bu vakıayı gören kişilerden tevatür yoluyla nakledildiğini kesin bir şekilde bilen herkese yöneliktir.”^{lviii}

Ferâhî sûrenin temel ilkeleri ve bunların sûrenin öncesi ve sonrasıyla bağlantısını anlatma sadedinde şöyle demiştir: “Kur'ân, önceki sûrede malıyla böbürlenene, insanları çekiştirip kaş göz işaretleriyle alay eden, sonunu düşünmekten gafil olan ve Allah'ın veyl ile beddua ettiğini hatırlattı. Onun hutameye ve tutuşturulmuş ateşe atılacağını

haber verdi. İşte bu sûrede de (Fil Sûresi) güç ve kuvvetlerine güvendiklerinde ve Allah'a karşı küstahça davrandıklarında bu gibi kişilere Cenabı Hakkın neler yaptığına dair delil getirilmektedir. Çünkü onlar kendi kitaplarında da Beyt-i Atik'e karşı saygı gösterilmesinin istendiğini bilmekteydiler...

Sonunda şunu demiştir: "Geride sunduklarımıza göre bu surenin temel ilkesinin Cenabı Hakkın hususi olarak Mekke halkına, genel anlamda ise Araplara kudret ve saygınlık vermesini, bu Beyt-i Haram'ın (Kâbe'nin) bereketiyle onları himaye edip beldelelerini koruduğundan bahsetmesini zikrederek Allah Teala'ya şükretmenin gerekli olduğuna bir hazırlık yapmak olduğu anlaşılmıştır. Böylece Cenabı Hak bu nimeti hatırlatmak için tam bir sûre tahsis etti ancak bu nimete terettüp eden yani (*O halde bu Beytin Rabbine kulluk etsinler*) gibi bir hüküm zikretmedi. Onu daha sonra gelen sûrede zikretti ki Mekke halkı ve Araplar kendilerini diğer toplumlara ve hatta İsrailoğulları'na karşı bile üstün kılan bu nimetin derecesini bilsinler. Çünkü İsrailoğulları esir edildiler, öldürüldüler, paramparça hale getirildiler. Bunun yanı sıra yurtları ellerinden alındı, tapınakları tahrip edildi ve yakıldı. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ "Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir." (*Bakara,105*)".^{lix} Allah, ilmi ve hikmeti gereğince verir. O halde Allah'a şükretsizler Onun verdiği nimete aldanmasınlar. Biz bu üstün kılınışın sebeplerini anlatacağız. Ki bu hikmetin en son noktasıdır."^{lx}

Ferâhî, ilk tefsirini yapmaya kalkıştığı surede de Kıyâmet suresinde de benzer metodu izledi. Orada sûrenin temel ilkeleri, önceki sûreyle bağlantısı, sûrenin üslubunun açıklanması, kelamın birbiriyle ilişkili bir anlamda cereyan ettiği ve ardından sûredeki tartışmanın cihetinin açıklaması hakkında konuştu. La uksimu'nun tefsirinden bahsetti. Sûrenin sonuna kadar böylece devam etti. Bu sûrenin tefsiri ed-Dâirey-i Hamîdiyye'de h.1403 yılında basıldı.

Müellifin son yazdıklarından olan Bakara Sûresi'nin tefsirinden bir örnekle bitiriyoruz. Müellifin tefsirinden bir kısım örnekleri daha önce zikretmiştim. Meselenin daha iyi izah edilmesi için bazı örnekler ilave ediyorum. Konuya başlamadan önce Ferâhî'nin, âlimlerin büyüklerini şaşkına çeviren ve alabildiğine gözyaşı döktüren kapsamlı erişilmez hitabesindeki bazı sözlerini aktarmak istiyorum. Ferâhî, Allah'a hamd ettikten ve O'nun peygamberine salâttan, bu ilmin tarihini ve onda eriştiği durumu açıkladıktan sonra şöyle der: "Ben tefsir kitaplarının sayfalarını çok karıştırdım

ve onları çok çok araştırdım ancak onlarda *كَسْرَابٍ بَقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً* (ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder) ayetinde belirtildiği üzere bir şey bulamadım. Susuzluğum dinmedi. Bilakis kalbimin harareti arttı ve ciğerim korla doldu. Bu yüzden Allah'ın kitabını ve onun manalarının genişliğini tedebbür etmeye sığındım. İnsanların görüşlerini büsbütün bıraktım. İşin başında ayet yıldızlarının kenarında dolaşırken birden onların en yüce ufuklarında diziliş yolları tıpkı beyaz ipliğin sabah parlaması gibi parladı. Sadece parlaklık ve açıklık arttı. Dolayısıyla kalbimdeki perde açıldı, basiretim arttı.^{lxı} Böylece kastımı gördüm, ulaşmam gereken doğruyu ayan beyan buldum. Ayetlerin nizâmının üslupları ve onların şaşırtıcı bağlantısı konusunda fikir yürütür oldum. Bu hususta zaman harcadım. Ömrümün en güzel kısmını. Gençlik bile sırtını döndü. İhtiyarlık bana acılığını tattırdı. Ağrılar ve hastalıklar bana saldırdı da saldırdı. Dost beni azarladı, hasetçi küçümseyerek baktı. Çetin bir işin peşine düştüm, güç bir işi yükledim. Lakin ben özellikle meşgul oldum ve bu işte hiçbir şeyi eksik bırakmadım. Sanki gökten gelen bir emir beni ona mecbur bıraktı. Bilmiyorum belki de Allah Müslümanları kör karanlıkta buldu da bu yüzden Kur'ân'ın incilerini çıkarmayı diledi.^{lxii} Ve bu ümmetin sonunu, bu ümmetin evveliyle ıslah ettiği şey ile ıslah etmeyi istedi. Bu yüzden önce kitabının anlaşılması için ümmetten bazılarının sadrını açtı. Bu umut olmasaydı, cüret edip bu engin denize atılmazdım. Eğer “gem vurma”/ilcam hadisi olmasaydı, azametinden dolayı inişi dağları bile parçalayan bu işle ilgilenmezdim. Bu yüzden Allah'a tevekkül ettim. *وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا* (Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir. Talâk, 3)

Rabbim dilerse senin Kur'ân araştırmalarından ve furkanı furkanla tevil etmeden dolayı, Kur'ân'ın el değmemiş incilerini ortaya çıkaracak ve sen insanların kitaplarının büyük bir kısmının hiç olduğunu göreceksin. Tevil konusunda Kur'ân ayetlerine yapışmak suretiyle, Kur'ân nizamının eşsizliği üzerindeki örtüyü senin için kaldırmaya adeta kendimi tamamen adadım. Allah'ın ayetlerine ve ayetlerin nizamına yapışarak onu bir karış aşmadım. Kur'ân'ın muciz belagatiyle ilgili mevcut telifleri yayımlayarak, seni, bilgeleri aciz bırakan hikmetin zirvesine muttali kılarak; deneyimsizler hariç, akıl sahiplerinin tevil için kabul ettiği usule yapışarak, bir teville dayanıp da bütün zayıf ve eski olanları terk edip, sağlam olanı alarak dinde aşırılıktan kaçınan oldum. Böylece Bâtıniyyeyi dost, Zâhiriyyeyi de destekçi edinmedim. Bidatçilerin hepsinin ehliyetsiz ve

mülhidlerin tamamının hileye başvurduklarını söyleyerek, Allah'ın sünnetleri ile mahlûkatın sünnetleri arasında fark görmeyip de Kur'ân'ın mucizelerini yalanlayan ve ayetlerini asılsız olarak hile ile tahrif edenleri ayırt edici oldum.

İşte böyle. Kendi güç ve kuvvetime güvenmeyip Rabbimin verdiği başarıya sığındım. Biz şiddetli biçimde ona muhtacız. Ey Allah'ım Ey Rabbimiz Unuttuğum ve hata ettiğim şeylerden dolayı beni sakın sorumlu tutma. Çünkü sen ganisin, övülmeye layıksın. Ben senin hakir ve fakir kulunum. İşimden dolayı beni zora sokma. Ey Allah'ım Ey Rabbimiz amelimi rızana halis kıl ve bunu ahirette benim için bir vesile ve azık et. ^{lxiii}

Bu akıcı ve süslü kelimadan dolayı büsbütün hayrete düşeceksin. Arapça onun ana dili olmadığı halde Allah ona Arap dilini çok kolaylaştırmıştır. O, Arap dilinden istediğini seçip almış, istediğini bırakmış böylece ifadedeki sağlamlığın ve ahengin son noktasına ulaşmış ve mükemmel bir şekilde telifte bulunmuştur.

Ferâhî, tefsirini yedi başlığa ayırmıştır.

1.Giriş 2. Kelimeler 3. Nahiv 4.Belagat 5. Tevil 6. Tedebbür 7. Nazm.

Giriş bölümünde sûrenin temel ilkeleri, konuları, ayetlerin iniş yerleri, sûrenin mesajı ve ayetlerin sûre içerisindeki dizimi gibi küllî/tümel meseleler ele alınmaktadır.

Kelimeler bölümünde kelimenin manası, yapısı ve biçimine değinilmekte ve bunlarla ilgili olarak Kur'ân ve Arap kelimadan delil getirilmeye çalışılmaktadır.

Nahiv bölümü cümle yapısının oluşumu hakkında olup bu konuda benzerleriyle ve yorum güzelliğiyle örnek sunulmaktadır.

Belagat kısmında siyaka uygun olan anlamlara dair üslupların delaleti konu edilmiştir.

Tevil kısmı, duruma uygun şekilde murad edilen şeye sözü hamletmekle ilgilidir. Bu konuda istidlal büyük oranda Kur'ân'a ve Arap kelimasına dayalı olarak yapılmıştır.

Tedebbür kısmında aslî unsurlar ve neticeler yani metinden zorunlu ve dolaylı olarak anlaşılabilirler zikredilmekte, aklın açık ilkeleriyle ve Allah'ın kitabıyla delil getirilmektedir.

Nazm kısmında sözü oluşturan cümlelerin konumu ve bunların birbiriyle bağlantısı açıklanmaktadır.

Sonra sûrenin eksiksiz biçimde yorum ve açıklamasını ele almaktadır.

Sana onun tefsirinden düşünceni canlandıracak, gözlerini keyiflendirecek ve senin de iki elinle sarılıp kabul edeceğin bir örnek vereceğim. Bu örnek Yüce Allah'ın *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ* “Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin” (el-Bakara, 45) ayetinde geçen üç kelimenin tefsiriyle ilgilidir. Ferâhî şöyle diyor: Yani biraz önce geçtiği üzere, emrettiğimiz şeyleri yerine getirmede ve nehyettiğimiz şeylerden de vazgeçme hususunda sabır ve namaz vasıtasıyla yardım isteyiniz. Bil ki bu emirle istenen şey, namaza yapışmaktır. Sabır namaz için bir şart ve onun için bir vesile olduğundan dolayı sabır, namazdan önce zikredilmiştir. Namaz büyük bir köprü gibidir. Elbette ki onun sağlam dayanakları olması gerekir. Yüce Allah Peygamberini muhatap alarak şöyle buyurdu: *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* “Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et.” (Tâhâ, 132) Daha sonra gelen cümlede ayetin tefsirini arayabilirsin.

Bil ki namaz vasıtasıyla yardım istemekten kastedilen şey, Rab Teâlâ'dan yardım istemektir. Nitekim zahir olan budur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا* “Musa kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin” (el-A'râf, 128). Yani Rabbinize iyiliğiniz için dua edin çünkü Allah işlerin başını ve temelini sabır kılmıştır. İstikamet Allah'ın sözüne kalp huzuruyla inanmak ve kulu sıkıntıya sokan bela ve eziyeti küçük görmektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ* “O halde sabret. Çünkü iyi sonuç (sabredip) sakınanlarındır” (Hûd, 49). İşte kul bu nitelik sayesinde Rabbine bağlanır ve devamlı tevbe eden ve hep ona yönelen birisi olarak Mevlasının huzurunda durur. Yüce Allah şöyle buyurur: *وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ* “Onlar ki, Rablerinin rızası uğrunda her (eziyete) göğüs gerip sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar” (er-Ra'd, 22). Ve yine *فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ* *وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ* “Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzleri de tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin (Tâhâ, 130) buyurmaktadır. Sabır işte bu bakımdan namazın şartındandır. Bu nedenle namaz kılan kişi sabreden kişi olarak ifade edilmiştir. Yüce Allah buyurdu ki: *وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ* “Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir” (el-Bakara, 153). Böylece sabredenlerin namaz kılanlar olduğuna dikkat çekti ve sabrı namaza dair bir alamet yaptı. Sabırdan bahsederek diğerinden iktifa etti. Burada, kapsayıcı olduğu

için, namazı sabır hakkında bir delil yaptı. Sonraki ayetin yorumunda bunun bahsi gelecektir.^{lxiv}

Araştırma alanımız sınırlı olmasaydı Ferâhî'nin tefsirinden akılları etkileyen ve akli hayali durduran bir kısım şeyleri sana aktarırdım. Daha fazla şeyler öğrenmek isteyen kitap derlesin, gayesini gerçekleştirsin, onun hakkındaki bilgileri yaysın ve bu ulu zatı rahmetle yâd etsin. Allah Ferâhî'ye mükâfatını bol bol versin, geniş cennetine koysun. Ya Rab bizi ve onu senin huzuruna dönüştür onun yüzü hürmetine memnun olarak rızıklandır.

Öneriler

1- el-İmâm el-Ferâhî'nin Tefsirdeki ve Kur'ân ilimlerindeki çabalarından haberdar olduktan sonra kişi, elbette ki böyle bir şahsiyetin ilmî ve kültürel çevrelerde uzun süre boyunca nasıl meçhul kaldığına şaşıracaktır. Bu yüzden, onun Kur'ân-ı Kerîm'e ve Kur'ân ilimlerine hizmette gösterdiği çabaları tanıtılmalıdır.

2- Bilimsel kuruluşlar ve kültür merkezleri Ferâhî'nin kitaplarının tahkikini ve yayımlanmasını gerçekleştirmelidirler.

3- Çağdaş meşhur kişilerin yer aldığı biyografi kitaplarına Ferâhî'nin biyografisi de eklenmelidir.

4- Onun bazı kitapları üniversitelerdeki yerini almalıdır. Bu, Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi'nde kardeşimiz Prof. Dr. Ahmed Hasan Ferhat'ın üstün gayretleri ile gerçekleşti. Allah ona mükâfatını versin.

5- Yükseköğretim öğrencilerinin bir kısmına, Ferâhî'nin tefsirdeki ve Kur'ân ilimlerindeki çabasını veya ondaki nizâmı araştırma/yazma görevi verilmelidir. Onunla ilgili daha önce yazılmış olanlar yeterli değildir.

6- Arapça dışında yazdığı diğer kitapları da daha fazla faydalanılması için Arapçaya tercüme edilmelidir.

7- Vefatının yetmiş beşinci yıl dönemi münasebetiyle Ferâhî'ye özgü uluslararası bir kongre icra edilmelidir.

Biz bunları yaptığımızda bu şahsiyetin hakkını bir parça ödemiş oluruz. Belki o bütün bunları istemiyordu. Çünkü garip olarak yaşadı ve garip olarak öldü. Ne mutlu gariplere.

Notlar ve Açıklamalar

ⁱ Prof. Dr. Ahmed Hasan Ferhat'ın, "Mecelletu's-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye"nin on üçüncü sayısının açılışındaki sözlerinden, Kuveyt, yıl:6, Nisan 1989, s.9.

*Bu şahsiyetin biyografisi hakkında kaynaklara rastgele daldık. Ferâhî hayatta olduğu dönemde Arap ülkelerinde tanınmadan kaldı. Ancak vefatından sonra öğrencisi Allâme Seyyid Süleymân en-Nedvî, onun hakkında kısa bir biyografi kaleme aldı. Bu biyografi, Ferâhî'nin, (İmâ'nun fî Aksâmi'l-Kur'ân), (er-Re'yu's-Sahîh fî Men Huve'z-Zebîh) ve son olarak Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb el-İslâhî'nin tahkik ettiği ve Hintçe yazılan bazı kaynaklara, Arapça yazılan bazı çalışmalara ve Seyyid Nedvî'nin yazdıklarına itimad ederek Ferâhî hakkında sunduğu tam bir biyografinin yer aldığı (Müfredâtu'l-Kur'ân) gibi yayımlanan kitapların mukaddimelerine eklenmiştir. Bu biyografinin ekserisi de ikisinden alınmıştır.

ⁱⁱ Bu araştırma Şarîka Üniversitesi'nin Şeriat ve'd-Dirâsâti'l-İslâmîyye Fakültesi'nde 23 Safer 1423, 23-24 Nisan 2003 tarihinde düzenlenen "Kur'ân-ı Kerîm ve Başlangıcından Bugüne Hicrî On Dördüncü Asra Kadar Kur'ân'a Hizmet İçin Harcanan Çabalar" adlı konferansta özetlenmiştir.

ⁱⁱⁱ Allâme Nedvî, Ferâhî'nin biyografisinde onun ismini Hamîduddîn olarak yeğlemektedir. Ancak Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, Ferâhî'nin doğumundan sonra Abdulhamid olarak isimlendirildiğini lakin Hamîduddîn isminin günahlardan son derece sakınmasından ve alçak gönüllü olmasından dolayı övgü lakaplarından birisi olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

^{iv} Çocukları arasında Ahmed adlı birisi yoktur. Ancak, İngiliz istihbaratlarından gizlenmek için bu ismi takmıştır. Bkz. Ferâhî'nin *Müfredâtu'l-Kur'ân* adlı eserinin mukaddimesindeki Ferâhî'nin biyografisi. Thk. Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 2002, s.15.

^v Muhammed Ekrem en-Nedvî, *Şiblî Nu'mânî Allâmetu'l-Hind*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2001, s. 57.

^{vi} Seyyid Süleymân Nedvî, *Tercümetu'l-Ferâhî*, Bkz. önceki kitapların mukaddimeleri.

^{vii} *Şiblî Nu'mânî*, s.86.

^{viii} Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, el-Müfredât'ın mukaddimesindeki Ferâhî'nin biyografisi, s.41.

^{ix} Bkz. Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb'un, Ferâhî'nin nitelikleri ve ahlakı hakkında aktardıkları, s.21.

^x Bu âlimlerin isimleri ve bu akademi tarafından yayımlanan eserler için *Şiblî Nu'mânî* adlı kitabın s.163-164 ile İmam Ferâhî'nin yayımlanan *Aksâmu'l-Kur'ân* ve *er-Re'yu's-Sahîh* kitaplarına bakınız.

^{xi} Önceki kaynak, s.164.

^{xii} Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, Ferâhî'nin Müfredât adlı eserinin mukaddimesi, s.30-31.

^{xiii} **كِنْف** kesra ile okunur. İçinde koruyucu cihazın bulunduğu kap. Bu kelimenin ism-i tasgiri hadiste şöyle geçer: **كِنْفٌ مَلِيٌّ عِلْمًا** "İlimle dolu kuşatılmış". Bkz. Cevherî, es-Sihâh, **كِنْف** maddesi.

^{xiv} Önceki kaynak, s.40.

^{xv} Değerli kardeşim Prof. Dr. Ahmed Hasan Ferhat'tan onun gözetimi altında, ismi Muhammed İnâyetullah olan Hintli bir araştırmacının iki ilmî risâle hazırladığını öğrendim. Bunlardan birincisi *İmânu'n-Nazar fî Nizâmi'l-Ây ve's-Suver İnde'l-*

Ferâhî” adını taşımaktadır. Muhammed İnâyetullah bu çalışmasıyla 1981 yılında Riyâd’da İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi’nde Yüksek Lisans derecesi almış ve bu çalışma Arapça olarak Ürdün’de Dâru İmâr’da basılmıştır. İkinci risale “*el-Burhân fî Nizâmi’l-Kur’ân: Fâtîha, Bakara ve Al-i İmrân İnde’l-Ferâhî*” adını taşıyan ve 1983 yılında Riyâd’da İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi’nde hazırlanan doktora tezidir. Arapça olarak Pakistan’da basılmıştır. Her iki çalışmaya da ulaşma imkânım olmadı.

^{xvi} İstersen *Nizâmu’l-Kur’ân ve Te’vîlu’l-Furkân bi’l-Furkân* adlı tefsir kitabının mukaddimesini oku sonra onun hakkında hükmünü ver.

^{xvii} Yani, Araplar Kur’ân’ın bir benzerini getirmeye güçleri yettiği halde Allah onları Kur’ân’a muaraza etmekten alıkoymuştur. Bu, Mutezile’den Nazzâm’ın görüşüdür. Bu bozuk bir görüştür. Zerkeşi’nin buna verdiği cevap için bkz. *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, II,93.

^{xviii} Ferâhî, *Fî Melekuti’llah*, ed-Dâiretu’l-Hamîdiyye, Hindistan 1391, s.3.

^{xix} *el-Kâid ilâ Uyûni’l-Akâid*’in mukaddimesinden, ed-Dâiretu’l-Hamîdiyye, Hindistan 1395, s.3.

^{xx} Ferâhî, *Müfredâtu’l-Kur’ân*, Thk. Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût 2002, s.95.

^{xxi} *İmâ’nun fî Aksâmi’l-Kur’ân*’daki Ferâhî’nin biyografisi, s.22.

^{xxii} Örnek kabilinden şu kitaplara bkz. *el-Kâid ilâ Uyûni’l-Akâid* ve bu kitabın büyük bir kısmında müellifin bıraktığı okunaklı nüshaları inceleyiniz. Aynı şekilde müellifin *Delâilu’n-Nizâm*, *Esâlibu’l-Kur’ân*, *et-Tekmîl fî Usûli’t-Te’vîl* vb Kur’ân ilimleri hakkındaki risalelerini inceleyiniz.

^{xxiii} *Delâilu’n-Nizâm*, ed-Dâiretu’l-Hamîdiyye, A’zemkere Hindistan 1411, s.86-87.

^{xxiv} Önceki kaynak, s.89.

^{xxv} Önceki kaynak, s.91.

^{xxvi} Önceki kaynak, s.16, mukaddime. (Diyorum ki muhtemelen Şeyh el-Ferâhî, burada onları nitelerken, âlimlerin gelişigüzel davrandıklarını söylemekte mübalağa etmiştir. Özellikle de az önce onların çabalarını ve övgüye değer çalışmalarını anarken), Allah ona rahmet eylesin, onun kastettiği şey, âlimlerin Kur’ân’ın nizamı yönüne özen göstermedikleri sadece sûreler ve ayetler arasındaki bağlantıları bulmaya ve münasebetleri açıklamaya çaba harcadıkları ve ellerinden geleni yaptıklarıdır. (Allah daha iyi bilir).

^{xxvii} Belki de (yanlış anlamadan dolayı) böyle geçmiştir.

^{xxviii} *Fâtîhatu Tefsîr-i Nizâmi’l-Kur’ân*, ed-Dâiretu’l-Hamîdiyye, Hindistan h.1357, s.2-4.

^{xxix} *Delâilu’n-Nizâm*, s.83.

^{xxx} *et-Tekmîl fî Usûli’t-Te’vîl*, Ferâhî’nin Kur’ân ilimleri hakkındaki risaleleri içerisinde, ed-Dâiretu’l-Hamîdiyye, Hindistan h.1357, s.263.

^{xxxi} Önceki kaynak, s.243.

^{xxxii} Tefsirin bu yönüyle ilgili daha fazla örnekleri ve anlatımları görmek için örnek kabilinden bkz. *et-Tekmîl*, s.242. Ferâhî’nin *Nizâmu’l-Kur’ân* tefsiri bunun etrafında dönmektedir.

^{xxxiii} *Nizâmu’l-Kur’ân*, kitabı neşredenın mukaddimesi, s.6. (Taberî, İbn Kesîr, Suyûtî vb rivâyet tefsircilerinin pek çoğunun metodunun bu olduğunu söylüyorum).

^{xxxiv} *Fâtîhatu Nizâmi’l-Kur’ân*, s.1.

^{xxxv} Önceki kaynak, s.7.

^{xxxvi} Buhârî, (1479), Müslim (1039).

- xxxvii *Tefsîru Nizâmi'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan h.1420), s.255.
- xxxviii *Nizâmu'l-Kur'ân*, s.267.
- xxxix Buhârî, Kitâbu'l-İlm, "İlmi Sadece Bir Kavme Özgü Kılanlar Hakkındaki Bâb", Hadis no:182.
- xl Kitabın giriş kısmı, s.7.
- xli Önceki kaynak, s.10-11.
- xlii Yayıncı, onun belki de 14/29, 15/7-11, 24/19-21, 26/12-13 işaret ettiğini söylemektedir.
- xliii *Nizâmu'l-Kur'ân*, 232-233.
- xliv Bu konudaki örnekler için bkz. s. 226-227, 230-231, 248-249, 253 ve bundan sonrakiler.
- xlv *Nizâmu'l-Kur'ân* kitabını yayımlayanın mukaddimesinden, s.4.
- xlvi Tefsiri yayımlayanın mukaddimesi, s.4.
- xlvii Önceki kaynak, s.9.
- xlviii Bu şekilde geçmektedir. Bize göre (به تأثروا) olarak bilinmektedir. Allah daha iyi bilir.
- xliv *el-Kâid ilâ Uyûni'l-Akâid*,(ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1395 h.), s.181.
- ¹ Yani mananın kökeni. الجراثمة (köken) anlamına gelmektedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ulûmi'l-Hadîs ve'l-Eser*, I,184.
- ^{li} *Fâtihatü Nizâmi'l-Kur'ân*, (müellifin önsözü) s.12.
- ^{lii} Önceki kaynak, s.13.
- ^{liii} Önceki kaynak, aynı yer.
- ^{liv} Bkz. *Nizâmi'l-Kur'ân*'ın Bakara Sûresi tefsirini yayımlayanın mukaddimesi, s.3.
- ^{lv} *Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân*, Fil Sûresi'nin tefsiri, s.1.
- ^{lvi} Cevherî, *es-Sihâh*'da der ki: رجل مناجد yani savaşçı.
- ^{lvii} Önceki kaynak, 1-2.
- ^{lviii} Önceki kaynak, 4.
- ^{lix} Aslında (والله واسع عليم) şeklindedir. Muhtemelen yazarın hatasındandır.
- ^{lx} Önceki kaynak, s.7.
- ^{lxi} Gözün, gözyaşını dışarı atması. Bkz. Cevherî, *es-Sihâh*, مطر maddesi.
- ^{lxii} الخرائد kelimesi خريدة kelimesinin çoğulu olup bakire anlamına gelmektedir. El değmemiş inciden mecazdır. Bkz. Esâsu'l-Belâğa, s.343.
- ^{lxiii} Allâme İmâm Ferâhî'nin *Nizâmu'l-Kur'ân ve Te'vîlu'l-Furkân bi'l-Furkân* adlı tefsirinin hitabesinden, s.23-24.
- ^{lxiv} *Tefsîru Nizâmi'l-Kur'ân*, 233-234.

Kaynaklar

- 1-Ferâhî, *İmâ'nun fî Aksâmi'l-Kur'ân*, (Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1415 h.).
- 2- Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1972).
- 3- Ferâhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fil min Nizâmi'l-Kur'ân ve Te'vîli'l-Furkân bi'l-Furkân*, (Matbaatu A'zamkere Hindistan 1354 h.).
- 4-Ferâhî, *Tefsîru Sûreti'l-Kiyâme min Nizâmi'l-Kur'ân ve Te'vîli'l-Furkân bi'l-Furkân*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1349 h.).

- 5- Ferâhî, *Tefsîru Nizâmi'l-Kur'ân ve Te'vîli'l-Furkân bi'l-Furkân*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1420 h.).
- 6- *et-Tekmîl fî Usûli't-Te'vîl*, (Ferâhî'nin Kur'ân ilimleri hakkındaki risaleleri içerisinde), ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1357 h.
- 7-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Matbaatu'l-Emiriyye, Bulak, Mısır 1314 h.).
- 8- Ferâhî, *Cemheretu'l-Belâğâ*, (Taş baskı, Matbaatu Maârif, A'zamkere Hindistan 1360 h.).
- 9- Ferâhî, *Delâilu'n-Nizâm*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, A'zamkere Hindistan 1411 h.).
- 10- Muhammed Ekrem en-Nedvî, *Şiblî Nu'mânî Allâmetu'l-Hind*, (Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2001 m.).
- 11- Cevherî, *es-Sihâh*, Thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1984 m.).
- 12- Ferâhî, *Fâtihatü Tefsîri Nizâmi'l-Kur'ân*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1357 h.).
- 13- Ferâhî, *Fî Melekitillah*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1391 h.).
- 14- Ferâhî, *el-Kâid ilâ Uyûni'l-Âkâid*, (ed-Dâiretu'l-Hamîdiyye, Hindistan 1395 h.).
- 15- *Mecelletu's-Şerîa ve'd-Dîrâsâti'l-İslâmiyye*, Kuveyt, Yıl:6, Nisan 1989 m., (Dr. Ahmed Hasan Ferhat'ın kaleminden on üçüncü sayının açılışı).
- 16- Ferâhî, *Müfredâtu'l-Kur'ân*, Thk. Dr. Muhammed Ecmel Eyyûb, (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 2002 m.).
- 17- İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ulûmi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1357 h.).

(Bu araştırmanın Dimeşk Üniversitesi Dergisi'ne geliş tarihi 3.4.2003)